

HA 3 183

ERDÉLYI MÚZEUM.

AZ

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNET-
TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYA

*f. v.
m.*

SZERKESZTI

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

Dr. SZÁDECZKY LAJOS

TITKÁR.

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növedéknapló
1895. év. 176. sz.

KOLOZSVÁR.

AJTAI K. ALBERT SAJTÓJA.

1894.

TARTALOM:

La

Dr. Brássai Sámuel: Fejlődés és Erkölcstan	1
Dr. Márki Sándor: Orosz-magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában. I. közl. 1	1
Dr. Jankó János: Igriczek a Bihar-hegységben	3

Irodalmi Szemle.

Jankó János: Torda, Aranyos-szék és Toroczko magyar népe; bírálja dr. Kanyaró Ferencz	3
Rhoides az új görög nyelvkérdésről; ism. Pecz Vilmos	4
Furtwängler Adolf: A görög szobrászat remekművei; ism. —n.	5
Durm József: Az építészet története; ism. —i.	5
Egy híres francia festő. Larroumet: Meissonier; ism. i—n.	5
Az első magyar humorisztikus naptár. M—r.	5
Paget János Esq. életrata.	5
Márki Sándor: Amerika és a magyarok	5

Különlélek.

Jókai jubileuma	5
Halottaink. Sebesi Jób. Váradai Mór.	5
Socialista tanulók nemzetközi congressusa. F. L.	5
Hány ágyúja volt a törököknek Nándor-Fehérvárnál 1566-ban? Veress Endre.	5
A bukaresti egyetem (1864—1893.) F. L.	5
Folyóiratok szemléje	5
Szakosztályi értesítő	6
A szakosztály tagjai	6
Melléklet: Az „Erdélyi Múzeum” tíz évfolyamának tartalomjegyzéke.	

Felhívás és kérelem.

Az „Erdélyi Múzeum” az egyetlen folyóirat az erdélyi részekben, mely a bölcsélet-, nyelv- és történettudomány irodalmának művelésével és ismeretetésével foglalkozik, fő tekintettel mindig Erdélyre.

Az Erd. Múzeum-Egylet mindent elkövet, hogy ezt a folyóiratát menél magasabb színvonalra emelje, s hogy az erdélyi részekre ezt valóságos irodalmi központtá tegye. Ebből a célból alakította át két évvel ezelőtt negyedéves folyóiratát havi füzetekké.

Az erkölcsi siker, a szellemi támogatás örvedetesen növekszik, fokozódik; de a közönség pártolása nem áll arányban az Erd. Múzeum-Egylet anyagi áldozatával s munkatársaink buzgalomával.

Felhívjuk azért és kérjük t. tagtársainkat, igyekezzenek az Erd. Múzeum-Egyletnek, s különösen szakosztályunknak híveket toborzani, tagokat gyűjteni, az „Erdélyi Múzeum”-ot ismerőseik között ismertetni, terjeszteni, s előfizetésre ajánlani.

Ez a legolcsóbb tud. folyóirat Magyarországon.

Megjelenik havonként (jul. és aug. kivételével) 3—4. ny. íven. Előfizetési ára (a szakosztály évi tagsági díja) vidéken 2 frt, Kolozsvárt 3 frt.

A kik a Múzeum-Egyletbe belépnek, az 5 frt évi tagdíj fejében az egylet egyéb kiadványával ezt is megkapják.

Belépésre jelentkezés vagy előfizetés bármikor történhetik, akár az év elejétől számítva (mely esetben az eddig megjelent füzeteket is megküldjük), akár a jövő évre.

Jelentkezések s előfizetések szakosztályunk elnökéhez intézendők.

ERDÉLYI MÚZEUM.

AZ

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNET-
TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYA

XI. KÖTET.

SZERKESZTI

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

Dr. SZÁDECZKY LAJOS

TITKÁR.

KOLOZSVÁR.

AJTAI K. ALBERT SAJTÓJA.

1894.

018151

TARTALOM.

XI. I

I. Értekezések.

	Lap		Lap
Bálint Gábor: Minő fajúak a japánok (nipponiak)?	583	Az első magyar humorisztikus nap-tár. M—r.	51
— — A hindu vallások	649	Berzeviczy Albert: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Szádeczky Lajos	678
Békésy Károly dr.: A választási rendszer bírálata 127. 202. 359.	417	Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. V. M.	458
Brassai Sámuel dr.: Fejlődés- és Erkölccstan	1. 85.	Hentaller Lajos: A balavásári szüret. Sz. L.	620
Domján István: A székely-kérdés és Pauler Gyula új műve	488	Jankó János: Torda, Aranyos-szék és Toroczko magyar népe. Dr. Kanyaró Ferencz	39
— — Cserei Mihály: a kálvinista.	670	— — Megjegyzések Kanyaró Ferencz úr bírálatára	172
Ferenczi Zoltán dr.: Wesselényi színjátszó-társasága Magyarországon	527.	Kassai Gusztáv dr.: Kritikai megjegyzések Pecz Vilmosnak	389
Jankó János: A székelyek a Bihar-hegységben	32	Király János: Pozsony város joga a középkorban. B. I	384
Hindy Árpád: A székely mint szerkesztő	643	Király Pál: Dácia története. Márki Károly Péter: Az alsó-fehérmegyei történelmi-, régészeti- és természettudományi-társulat hatodik Évkönyve. Téglás Gábor	617
Lindner Gusztáv dr.: A kolozsvári Kalandos-társulatok 65. 140. 215.	373	Kovács János: Paget János Esq. életírata	51
Márki Sándor dr.: Orosz-magyar érintkezések az erdélyi fejedelmek korában	17.	Lázár Gyula dr.: Angolország története. IV. k. M—r.	234
Moldován Gergely dr.: Székelyek-e a móczok?	343.	Márki Sándor: Amerika és a magyarok	52
Szádeczky Lajos dr.: Erdély szerepe a magyar szabadságharcokban és az unió története	187	Mitrovics Gyula: A valóságérőrl. Pap Károly	509
Szigethy Lajos dr.: Cserei Mihály és Historiája	429	Moldován Gergely dr.: Az „Ungaria“. Veress Endre	177.
Veress Endre: Észrevételek Hasdeu: Stratum és substratum cz. értekezésére	556	Petz Gedeon: Az indo-germán hangtan mai állásáról. Szamosi J.	456
Versényi György dr.: Bodor Lajos	479. 546.	Pecz Vilmos: Válasz dr. Kassai Gusztávnak	460
Wertner Mór dr.: Két Lőrincz nevű erdélyi vajda	498	— — Új görög nyelvtana. Cserep József dr.	628
— — Pál fia Miklós erdélyi vajda	664	Szamota István: A schlagli magyar szójegyzék. Melich János	236
		Szell Farkas: Bessenyei két munkája. Vass Miklós	569

II. Irodalmi szemle.

I. Hazai irodalom.

Alexander Bernát: Platon és Aristoteles szemelvények. —ef.	507
--	-----

<i>Szilády Áron</i> : Szegedi Gergely Énekes könyve 1569-ből. <i>Melich János</i>	Lap 179
<i>Szilágyi Sándor</i> : Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XVII. k. B—e. <i>Trendelenburg</i> után <i>Brassai Samuel</i> : <i>Philosophia</i> a középiskolában	681 622
<i>Ürmössy Lajos</i> : Tizenhét év Erdély történetéből. <i>Junius</i> 1849-66	454
<i>Veress Endre</i> : Vitéz Mihály vajda ellenségei. <i>Krenner Miklós</i>	388

2. Külföldi irodalom.

<i>De Gerando Attila</i> : Az Al-Duna szorosai. <i>M</i>	459
<i>Desjardins Arthur</i> : A politikai szabadság a modern államban. <i>Dr. Balogh A.</i>	229
<i>Durm József</i> : Az építészet története. —i.	50
<i>Froede O.</i> : <i>Classica Philologia</i> . <i>Dr. Cserép József</i>	571
<i>Furtwängler Adolf</i> : A görög szobrászat remekművei. —n.	50
<i>Gérin K.</i> : XIV. Lajos és a szentszék. <i>G—y</i>	512
<i>Krumbacher K.</i> : Középkori görög közmondások. <i>P. V.</i>	235
<i>Larroumet</i> : <i>Meissonier. i—n.</i>	50
<i>Paul Lafitte</i> : A politikai reformkérdésekről. <i>Dr. Balogh Arthur</i>	503
<i>Reissenberger L.</i> : A kerczi apátság. <i>Dr. Szádeczky Lajos</i>	563
<i>Rhoides</i> : Az új görög nyelvkérdésről <i>Pecz Vilmos</i>	47
<i>Roscher V.</i> : Politika és <i>Funck-Brentano</i> : <i>La Politique</i> . (Két mű a politikáról.) <i>Dr. Balogh Arthur</i>	386
<i>Sorel</i> történeti tanulmányai. <i>G—y</i>	512
<i>Torma Zsófia</i> : <i>Ethnographische Analogien</i> . <i>Dr. Fındly Henrik</i>	560

III. Különlék.

Socialista tanulók nemzetközi congressusa. <i>F. L</i>	53
Hány ágyúja volt a törököknek Nándor-Fehérvárnál 1566-ban? <i>Veress Endre</i>	55
A bukaresti egyetem (1864—1893.) <i>F. L.</i>	56
Német tudósok életkora. <i>F. L.</i>	181
<i>Kossuth Lajos</i> (necrolog)	227
Regélő hét. <i>Kanyaró Ferencz</i>	396
<i>Ürmössy L.</i> : Tizenhét év Erdély történetéből	398

<i>Iffy. Gödri Ferencz</i> : Sepszi-Szent-Györgytől Turinig és vissza	Lap 398
<i>Huszkó József</i> : Székely ház	399
<i>Moldorán Gergely</i> : Magyarok, románok	400
<i>Révész Kálmán</i> : A kassai ref. egyház <i>Dr. Felméri Lajos</i> ról (necrolog). <i>Moldován G.</i>	400 452
A Mátyás-szobor pályázat. <i>Fındly Szerelmi</i> és bordalok <i>Christopulustól</i> . Új görögből ford. <i>Pecz Vilmos</i>	462 465
A vargyasi Daniel család oklevéltára	468
<i>Szádeczky L.</i> : Erdély és Mihály vajda története	469
<i>Abafi L.</i> : A szabadművesség története	470
Római bányászok sirmezeje <i>Zalatra</i> közelében. <i>Téglás Gábor</i>	513
Egy XVI századbéli számoló könyv. <i>Melich János</i>	517
Történeti képek a milleniumra. <i>Dr. Szádeczky Lajos</i>	575
<i>Hentaller L.</i> : Petőfi mint követjelölt. (<i>Gy</i>)	578
A halle-vittenbergi egyetem jubileumához. <i>Dr. Szlávik Mátyás</i>	632
<i>Horváth Árpád</i> necrologja. <i>Szádeczky Lajos</i>	637
<i>Bálint Gyula</i> necrologja. <i>Gyalui Farkas</i>	
A magyar nemzet története. (Milleniumi kiadás.)	
<i>Folyóiratok</i> 58. 183. 240. 401. 470.	522
581. 640.	689
Új könyvek. <i>Gy. F.</i>	691

Hivatalos Értesítő.

<i>Szakszótályi Értesítő</i> 61. 117. 186.	242
402. 582. 642.	695
<i>Szakszótály ügyrendje</i>	124
A szakszótály tagjai névsora	61. 62
Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése	473
Tagdíj fizetések nyugtázása és <i>Tudnivalók</i> a borítékon.	

Melléklet.

1. Az „Erdélyi Múzeum“ tíz évfolyamának tartalomjegyzéke. (I. füzet mellett.)
2. Apáczai Csere János székfoglalója. Bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte *Felméri L. dr.* (II. füzet mellett.)

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

I. füzet.

Fejlődés és Erkölcsstan.¹⁾

Th. H. (H)uxley felolvasása és egy hallgató (B) észrevételei.

H. Létezik egy »Jancsi s a babtó« név alatt ismeretes mese, a melyet a korombeliek gyakran fogtak hallani. De komoly és tisztelendő ifjaink között oly sokan növekednek értelmi sanyarú kosztos ismerik a tündérvilágot csak az összehasonlító régészet tankönyveiből, hogy jórendin szükséges körvonaloznom azt a mesét. A legenda egy babtóról szól, a mely szüntelen növekedik, míg a magas égbe ér és ott egy rengeteg lombernyővé terjeszkedik. A hőst űzi a kíváncsisága, hogy másszon fel a kórón s arra bukkan, hogy a lombterjedelem egy világot tart magán, a mely világ azon elemekből áll, a melyekből ez az alsó, de mégis egészen más, és ottani kalandjainak, a melyeket itt nincs miért elbeszélmem, egészen meg kellett változtatniok az ő nézeteit a dolgok természetéről, jóllehet a mese minthogy sem bölcselők, sem bölcselőknek nem írták, nézetekről semmit sem szól.

Jelen vállalatom némiképp ama merész kalandoréhoz hasonlít. Kérem, kövessenek engem a kisértnyembem, hogy jussunk el egy babszem segélyével egy sokaknak idegennek látszó világba. Az a mag, a mint tudják, egy egyszerű, tehetetlennek látszó valami. De ha elültetjük kellő körülmények közt, melyeknek kellő melegség az egyik legfontosbika, nagyon nevezetes tevékeny erőket fog nyilvánítani. Egy zöld czika búvik ki belőle, kikél a földből, gyorsan gyarapodik s az alatt oly során halad át az alakváltozásoknak, a melyek csak azért nem keltik éppen úgy bámulatunkat, mint a legendás történetek, mivel mindennap és naponta²⁾ látjuk.

A növény észrevétetlen fokozatokban épül fel egy gyökérből, kóróból, levelekből, virágokból és gyümölcsökből álló alkotmánynyá,

¹⁾ Evolution and Ethics.

²⁾ Naponta nem a. m. naponként, hanem nap hosszában v. nap folytán.

a melynek minden külső és belső részei egy rendkívül szövevényes, de egyszersmind apróra meghatározott mintára szabvák. Ezen szövevényes alkatok mindenikében és legparányibb részeikben egy benső és maradandó erély¹⁾ létezik, a mely a többiek mindnyájában lakozóval összhangzólag dolgozik szakadatlanul az egésznek föntartásán és a természet gazdálkodásában viselendő szerepe hatásos eljárásán. De mihelyt kész lesz ez a nagy gonddal és munkával szerkesztett épület, azonnal kezd roskadozni. A növény fokozatosan hervad és enyészik, több kevesebb tehetetlennek látszó egyszerű testeket hagyván maga után, a melyek éppen ahoz a babszemhez ütnek, a melyből a növény kelt, és mint ennek, úgy nekik is megvan az a hathatóságuk²⁾, hogy hasonló nyilvánulások köreit keltik.

Sem a poétai, sem a tudományos képzelődésnek nem kerül nagy megerőltetésébe hasonlatokat lelmi arra a tényfolyamatra (process), melyszerint valami megindul s úgyszólván megtér a kiinduló pontra. Hasonlíthatni egy parittyából kilökött kőnek emelkedéséhez és leszállásához, vagy előtt nyilvessző útjához. Vagy azt mondhatnók, hogy az élő erély előbb hágó, aztán lejtő úton halad. Vagy ha inkább szeretik, hasonlítsák a csirának növénytővé terjedését egy legyező kiterjedéséhez, vagy egy folyam odább haladásához és kiszélesedéséhez és imígy érkezzenek meg a „fejlődés“³⁾ fogalmához. . . .

B. Hasonlatok annak a tudósnak és szakférfiúnak, a ki egy sem tanulókból, sem tudósokból, hanem tudománykedvelőkből álló közönségnek tart felolvasást, szintoly szükségesek, mint a versszerzőnek vagy szónoknak. Sőt még szükségesebbek, mert a verszetben s ékesszólásban nem egyszer csak diszitmény a hasonlat, de midőn valakit idegen térre vezetünk, t. i. oly tényekkel akarunk megismertetni, a melyeket a halló vagy olvasó nem tapasztalt vagy szemmel nem tartott, vagy oly fogalmakat közölni vele, a melyek előtte újak vagy még nem elemzettek, okvetetlenül hasonlatokkal

¹⁾ Immanent energy.

²⁾ Potentiality. Oly erő, a mely a testben lappang, de nem vehetni észre, és csak bizonyos körülmények hozzájárultával tör ki és kezd működni. Ekkor tehát h a t (efficit, wirkt), addigelé pedig csak h a t-hat (potest efficere, kann wirken). Korábban „efficacitas“-nak nevezték, a mi úgy különbözik az „effizientia“-tól, mint *potentialitas* a *vis*-tól.

³⁾ Development or evolution.

kell világosítás okaért élnünk. De ily esetben mellözhetetlen kikötés — *conditio sine qua non* — az, hogy a hasonlat találó legyen és ha több hasonlattal akarjuk az értést segíteni, azok egymásról egyezők legyenek.

No már a Huxley úr iménti hasonlatait e tekintetből nem dicsérhetni. Nem bírom átlátni, miképp hasonlítson egy elhajított kő, egy ellőtt nyilvessző útja a növénytő életfolyamához, haneha ¹⁾ csak abban a semmit sem világító általános vonásban, hogy mindeniköknek van kezdete, tartama és vége. A legyező kiterjesztése is nagyon »sántikálva« hasonlít a csirának növénytővé való kiterjeszkedéséhez; a folyam kiszélesedése pedig éppen elüt, mert a növénytő magában benn készített kelméssel, a folyam ellenben hozzája kívülről csatlakozó mellékfolyókkal növekszik. De nagyobb baj az, hogy mindazok a hasonlatok tulajdonképp a fejlődés (evolution) fogalmát akarják jelölni és az a kérdés, hogy melyik értelmében a szónak? Mert a közbeszédben *kibontakozást* értünk alatta, a mit a »legyező« hasonlata képzellet, holott az új tudomány műszava egészen egyebet tesz, a mit »epigenesis« találóbban fejez ki. De ezen a nehézségen könnyyedén túlteszi magát.

H. Itt is mint másutt a nevek csak zaj és füst, a földolog az, hogy tiszta és tökélyes ²⁾ fogalmat kapjunk a névvel jelölt tényről.

B. Csakhogy ezt, mint kimutattam, ama hasonlatok nem adják meg. Hanem ki lesz majd pótolva ez a hiány. Halljuk hát tovább:

H. És ebben az esetben a tény az a Sisyphus köve sorsa, a melynek folytán ³⁾ az élő és növekedő növénytő a mag viszonyias egyszerűségéből és rejlő hathatóságából átmegy egy igen nagyon változatos jellegbe ⁴⁾, hogy ebből aztán ugyanazon egyszerűségbe és hathatóságba essék vissza...

B. Ez az illető tény értelmezésére szánt magyarázat, nem a fejlődést, magát, hanem csak körbe forgását (*cyclicus voltát*) jellemzi igazában. De az egyszerűség ellen is van kifogásom. A mag, mint bonczoló elemzése bizonyítja, egy cseppel sem egyszerűbb, mint a

¹⁾ Az írás nyelvén: „hanemha“, a közbeszédben: haneha. Rokona a „netalán“, a melyik helyett nem írják: *nemtalán*.

²⁾ Adequat.

³⁾ Németül: In dessen *Verlauf*. L. M. Tört. Sz.

⁴⁾ Highly differentiated type.

belőle kikelt fiatal növény, Ennek pedig a fejlődése első cyclusa számtalan esetben, mind pl. az őszi buzái, nem a magterméssel, hanem téli nyugalomával végződik. Ebből az is következik, hogy, egy alább olvasandó állítás ellenére, valódi »nyugalom« is van a természetben.

H. Ezen tényfolyam értelmi erős felfogása abban a körülményben feneklik, hogy a mi a babról igaz, igaz általánosan az élőlényekről. Az élet tényfolyama a nagyon alforkú alakokétól fogva a legelsőbbekig — az állatok országában szintúgy mint a növényekben — a körbenforgó fejlődésnek ugyanazon látszatait mutatják...

B. Szorosan véve nem áll. Az egynyári növény, szintúgy mint a babbó a magterméssel bevégzi a cyclusát; bevégzi hasonlóképp majd minden rovar, a himje a párosodással, nősténye a tojással. De hát bevégzi-é az élőfa, a madár, az emlős állat?

H. Sőt vegyük csak szemügyre a világ többi részeit, mindenfelől a körbenforgó változás mutatkozik. Szemléljük a vizen, a mely a tengerbe foly és visszatér a forrásokba; az égi testekben, a melyek nőnek és elenyésznek, helyeikről eltávoznak s oda visszatérnek, az embernek egymást kérlelhetetlenül felváltó életkorai sorában, a dynastiáknak és államoknak következetes keletkezésében, magaslátában és bukásában, a mi a történelem legmutatósbabb tartalma.

Valamint egy sebes folyón keresztül gázló ember nem márthatja lábát ugyanazon vízbe kétszer, úgy nem állíthatja, szorosan véve, senki semmiről, hogy az van. Míg mondja, sőt csak gondolja, már megszűnt alkalmazható lenni az az állítmány; a jelen múltta lett, a »van« helyett »volt«-at kell mondani.

A minél jobban kitanuljuk a dolgok természetét, annál világosabbá válik, hogy a mit nyugalomnak hiszünk, csakészrevétetlen tevékenység, a mi úgy látszik, hogy béke, az csak zajtalan, de heves küzdelem. Mindenhol, mindenha egymással birkozó erők mulékony kiegyenlítése; ütközetnek, a melyben a vívók sorban elesnek, a jelensége. A mi minden részről igaz, igaz az egésztől is. A természet-tudomány hovátovább arra a következtetésre vergál¹⁾, hogy az egek-

1) „Tends“. A szövegbeli szót: vergál a közbeszédben széltiben használták egykor; most nem tudom, de bár latinból van kölcsönözve, megtartandónak vélem, mivel más szavunk, a mivel pótolhatnók, nincs. A németből fordított „irányúl“ csak félig közelíti meg az illető fogalmat.

nek minden serege és a föld és mind a mi ő benne vannak¹⁾, csak változó alakjai egy világállomány²⁾ (cosmic substance) darabjainak, melyek a fejlődés útján kerülnek a ködfoltos hathatóságtól indúlva nap, bolygó s darabant (hold) végetlen keletkezésein át; az anyag változásain át, az anyagnak és gondolkodásnak minden számtalan különbözőségén át; lehet, hogy oly létmódokon át, melyekről sem nincs fogalmunk, sem alkotni nincs igényünk, vissza abba az értelmezhetetlen keretbe, a honnan kiindultak. A világegyetemnek legkitünőbb tulajdonsága tehát a maradhatatlanság³⁾. Nem annyira egy állandó valóság⁴⁾ képét ölti az magára, mint egy változékony tényfolyamét, a melyben semmi sem tartós, csak az erély fogalma és az azt átjáró észies (rational) rend

Ime felkapaszzkodánk a mi babtónk kóróján és elérünk abba a csuda-országba, a melyben a közönséges és szokott dolgok újjakká és rendkívüliekké válnak. A világnak imígy képzelgetett tényfolyama nyomozásában kifogyhatatlan foglalkozást lél az embereknek legmagasb értelmisége; óriások állottak szolgálatunkba és a szemlélődő philosophus vágyait örök állandóságra méltó szépségek gyönyörködtetik

B. »Vixere fortes ante Agamemnona« : valának Huxley előtt és vannak rajta kívül is természettudósok, de ezek abban jártak, hogy azt, a mit avatatlan szem csudásnak, rendkívülinek, megfoghatatlannak lát, azt szabályosnak, állandó törvényeket követőnek és annál fogva érthetőnek mutassák ki. Szerzőnk, úgy látszik, megfordítja a viszonyt s a mindennapit öltözteti csuda képibe s a természetest ködös formulák homályába burkolja.

H. De tekinthetni más oldalról is a gépiességében oly tökéletes és művésziességében oly szépséges világrendet.⁵⁾ A hol érző lényekben működik a világalkotó erély⁶⁾, ott más jelenkezései közli az is keletkezik, a mit fájdalomnak vagy szenvedésnek hívunk. A fejlőd-

1) Néhém próf. IX. 6.

2) Cosmic substance.

3) Impermanence. Állhatatlanságnak, változékonyiságnak is fordíthattam volna, ha a szó iránti hűség megengedi vala.

4) Permanent entity.

5) Cosmic process.

6) Cosmopoietic energy.

désnek ez a gyászos terméke annál szaporább és hatásabb, minél főlebb haladunk az állatszervezet létráján, míg az a legfelsőbb fokára, az emberre ér. Itt pedig nem az állat-ember, nem is az egészen vagy félig vad-ember van, hanem az, a melyik a szervezett polgári társadalom tagja. És ez kimaradhatatlan következménye annak, hogy ő abban akar élni¹⁾, azaz oly állapotban és oly körülmények közt, melyek az ő legnemesebb tehetségei kifejlésére voltaképp megkívánatnak

B. Megkísértem világosabban, határozottabban, jórendin igazabban is fejezni ki felolvasó állítását. A szervezet, tehát az érzékenység is, az emberi nem legkezdetesebb állapotától fogva a legszövevényesebb társas életig mindig és mindenütt azon az ; hanem az érzékenységre ható körülmények és események az utóbbiban teméntelen számúak lévén, szintoly szapora a fájdalom keletkezésére adott alkalom is.

H. A tény az, hogy az ember a létért való küzdése²⁾ sikerénél fogva verekedett fel az érző világ legfelsőbb polczára³⁾ és lett azzá a dicső állattá, a mi valóban. A feltételek és körülmények bizonyos rendűek lévén, az ember szervezete jobban alkalmazkodott a világ harcában⁴⁾ hozzájok, mint vetelkedő társai. Az emberi nem ugyanis erejében bizik, tartózkodás nélkül⁵⁾ ragad magához mindent, a mit megmarkolhat és makacsul megtartja, a mit megkapott és mindezek kellő s alkalmas fegyverül szolgáltak neki a létért való küzdelemben.

B. Sehol se bizonyúl be fényesebben, mint a természettudomány műnyelvében, jelesen a Darwinismusében a Goethe ismeretes mondatának: »midőn fogalmak szükében vagyunk, éppen jókor áll elénk a szó«⁶⁾ igaz volta. Alkalmazkodás, öröklés, természeti változtatás, az alkalmasabbnak túlélte, a létért való küzdelem⁷⁾ oly közmondásokká (Household words) váltak, a melyek nélkül sem termé-

1) „Akar“ vagy próbál „Attempt to live“.

2) Struggle for existence.

3) The headship of sentient world.

4) Cosmic strife.

5) Unscrupulously.

6) Eben wo Begriffe fehlen, stellt ich das Wort zu rechter Zeit ein.

7) Adaptation heredity, natural selection, survival of the fittest, struggle for existence.

szettudós, sem más szakbeli író ma már bár egy értekezést sem bír írni. Hát aztán Huxley, a Darwinismus legkiválóbb szószólója, hogyne emlegetné minden lépten-nyomon. Nem terjeszkedhetem itt ki részletes tárgyalásra, csak röviden mondom ki, hogy mindazon műszavak semmi új fogalmakat nem jelölnek, hanem csak oly régieket, a melyeknek ama szavak használói új nevet adnak.

H. Sikeres haladását, a mennyiben vad állapotáról van szó, nagyrészen azoknak a tulajdonságoknak köszönheti az ember, a melyekben a tigrissel és majommal osztozik; kiváló természeti szervezetének, tortélyos voltának, társas ösztönének, kíváncsiságának, utánzó tehetségének; fenevadias kegyetlen rombolásának, midőn ellenállás haragra gerjeszti.

De a mint haladtak az emberek a kormánytalanságból (anarchia) a polgári szervezetbe és a mint gyarapodott a műveltség becsülése, ama szolgálattévő, mélyen beoltott tulajdonságok hibákká váltak. A polgárosult ember, sikert arató személyek módjára, szeretne volna elrugni azt a létrát, a melyen felhágott. Jól esett volna neki, hogy »elpusztúljon a tigris és a majom.« De ezek vonakodnak az óhaj-tását teljesíteni s az ő rendtartó szervezetébe való kedvetlen bétolakodásuk számtalan és aránytalanul nagyobb fájdalmakkal szaporítja azokat, a melyeket a világrend ró kikerülhetetlenül a csupa állatra. Tény az, hogy a művelt ember a majom-, és tigris-ösztönöket bűnöknek bélyegzi, sok cselekvényt, a mely tőlök származik, mint főbenjáró vétkeket¹⁾ büntet és utoljára is mindent elkövet, hogy a legalkalmasabbnak hajdankori túlélését bárdal és kötéllel kiirtsa.

Azt mondám, hogy a polgárosodott ember jutott arra a pontra, de talán igen általános és tág kifejezéssel éltem, jobbat használtam volna, ha ezt mondom vala, hogy az erkölcsi ember²⁾ jutott oda. Az erkölcsstan arra vállalkozik, hogy észszerű életszabályokkal lát el minket. Bármily különbözősége létezik az illető szakemberek véleményei közt, abban jórendin mindnyájan megegyeznek, hogy a létért való küzdelemnek majom- és tigrisféle módjai összeférhetetlenek a józan erkölcsi elvekkal.

Mesénk hőse lecsúszott a baltó kóróján s visszajött a közönséges világba, a hol az eljárás és a munka egyaránt bajos; a hol

¹⁾ Crimes.

²⁾ The ethical man.

csunya vetélkedő társak számosabbak, mint szép herczegasszonyok és a hol az önmagával való harczot kevesebbszer koszorúzza diadal, mint egy óriással való birkozást. Mi is leszálltunk. Embertársaink ezrei meg ezrei vették már évek ezreivel előttünk észre, hogy a gonosznak rémítő kérdésével állanak szemben és látták, hogy a világrend fejlődés; hogy az csudával teljes, hogy szépséggel teljes, de egyszersmind fájdalommal is teljes. Igyekeztek felfedezni e nagy tényeknek az erkölcsiséghez való viszonyát; kitanúlni, vajon van-e vagy nincs a világ rendében valami, a mi az erkölcsiséget szentítse.

Krisztus születése előtt legalább is már hatszáz évvel léteztek a világegyetemet tárgyaló elméletek, a melyekben a fejlődés fogalma vezérszerepet játszik. Az V. százból bizonyos tudomás jutott hozzánk oly távoli tájakról, mineműek a Ganges völgye és az Aegaei-tenger ázsiai partvidékei. A Hindostani ó-kori bölcselek szintűgy, mint a Joniabeliek felfogása szerint a látszat-világnak ¹⁾ kiülő és jellemző vonása a változékonyság, minden dolgoknak születés által a látható létre s innen a nem létre való szünetlen folyása, a melyben ők nem tudtak kezdet jelét venni észre s bevégzésére sem vala kilátásuk. Az sem volt kevésbé világos a mai bölcséletnek amaz elődjei előtt, hogy a szenvedés az élő lények nemzetségének ismertető jegye, hogy az a világrendnek nem járuléka, hanem voltaképpi alkatrésze. Az erélyes Görög szilaj örömét lelhetette egy oly világban, melyben a »viadal atya és király« ²⁾ de az ős árja szellemet lehangolta a quietismus ³⁾ az indiai bölcsben. A szenvedésnek az emberiség felett elterülő köde eltakart minden egyebet az ő szeme előtt, neki egy volt az élet a szenvedéssel s a szenvedés az étellel.

Hindostánban szintűgy mint Joniában félvadság és czivódás

¹⁾ Phenomenal world. (A világ úgy tekintve, a hogy érzékeinkkel felfoghatjuk.)

²⁾ Strife ist father and king. Idézet; Herakleitosból. (Mullach, fragm. philos. gr. Heracl. 44.) V. ö. *ἄετος ἀγών*. Ilias. VI. 298.

³⁾ Quietismus = némely mysticus theologusok tana, melynek elve az, hogy az embernek meg kell semmisíteni magát, hogy az Istennel egyesüljön; tétlen elmélkedés állapotába merülni és semmit számba nem venni, a mi ötlet ebben az állapotban érheti. Különböző időkben léteztek e tan hívei, melynek a Buddhisták Indiában, Molinos követői Spanyol, Francia és Olaszországban.

hosszú időtartamát egy ahoz képest magas és meglehetősen állandó polgárosodás kora váltotta fel. Vagyonosság és biztonság szabad időt ¹⁾ és finomodást szült és ezeket nyomba követte a gondolkodás nyavalyája. A puszta létért való küzdelem után, — a mely sohasem szűnik, bár némely szerencsésbek könnyebben s részint észrevétlenül esnek túl rajta — azért való küzdelem következik, hogy a létezés értelmes legyen s a dolgok rendje az ember erkölcsi érzékével összhangzásba jöjjön, a mely küzdés szintúgy nem szűnik meg soha, sőt a heves gondolkodónál a tudás gyarapodása és az értékes életesményekhez közelítő minden lépés arányában hevesebbé lesz.

Kétezeröttszáz évvel ezelőtt szintoly nyilvánvaló volt a műveltség bece, mint most; akkor is mint most átlátták, hogy az embe-riesség ²⁾ csak rendtartó polgáris szerkezet keretében érlelheti legfinomabb gyümölcseit, a melyeket teremni bír. De világossá lett az is, hogy a műveltség áldásai nem vegyítetlenek. A kert könnyen válhatik üveges fűtött házzá.

Az érzékek ingere, az indulatok kecsegtetése végtelenül szaporítják a gyönyörűség forrásait. Az értelmi tér tágulása határtalanul fokozza főlebb az emberi tehetség működését, ennélfogva az ember előre is hátra is tekint s ezzel az ellebbenő jelent a múlt és jövőndő új világaival toldja meg, a melyekben az ember annál örömebb mulat, minél magasabb a műveltsége. De az érzékenységnek azt a fogékonyítását, az indulatoknak azt a finomítását, a mely a gyönyörűségeknek oly dús bőségét hozza magával, végzetesen kíséri a szenvedések iránti fogékonytság szintoly mérvű fokozódását és a képződés ³⁾ isteni tehetsége, midőn egyfelől új egeket s új földeket teremt, másfelől a múlton való haszontalan bánkodások és a jövőndőn aggodó nyavalygós töprengések poklait adta melléjük. Végre a túlbuzgalom kikerülhetetlen büntetése: a kimerülés, megnyitja a műveltség kapuit nagy ellensége az unalom előtt, az elkopott és elernyedett bágyadtság előtt, a melyben a férfit már semmi sem gyönyörködteti s a nőt sem: midőn »mindenek hiúság és a léleknek gyötrelme« ⁴⁾ és az élet nem méltó az élésre, haneha annyiban, hogy menekszünk vele a meghalás kellemetlenségétől.

1) Leisure. Musse.

2) Humanity.

3) Imagination.

4) Préd. I. 14.

Még a csupa értelmi haladás is megfelelő bajjal jár. Kérdések, melyeket a cselekvéssel elfoglalt míveletlen ember nyersen s bizvást eldöntött, újonta követelnek figyelmet és fejtetlen rejtvények képében mutatkoznak, mihelyt a gondolkozásra időt nyernek az emberek. A jótékony alisten¹⁾, a kétség, a mely ó-hitek sírjai közt tanyázik, betolakodik az emberiségbe s aztán nem lehet kihajtani. Vallásos szertartások, az ősi bölcsesség tisztelt szózatai, a melyeket a hagyomány szentesített és a melyeknek örökre érvényeseknek kell vala maradniok, kérdés alá jönnek. A mívelt fontolgatás²⁾ elékéri okmányait, saját mérvei szerint itéli meg; végre aztán, a melyeket helyben hagy, erkölcsi rendszerekbe gyűjti, a melyekben az okoskodó vitatás nem ritkán csak előítéleteknek szolgál ürügyül.

Az ily rendszereknek egyik legősiebb és legfontosabb eleme a jogosság³⁾ fogalma. Társadalom lehetetlen, hogyha a társaságba állottak előre meg nem egyeznek, hogy egymáshoz való viselkedésökben bizonyos szabályokhoz tartják magukat; állandósága pedig attól függ, hogy mily állhatatosan ragaszkodnak ahhoz az egyezkedéshez, és mihelyt ingadoznak abban, a társadalom kötelekei, a kölcsönös bizodalom meglazul, sőt elenyészik. Farkasok is csak olyan, bár ki nem fejezett egyezkedés fejében vadászhatnak együtt, hogy vadászatuk folytán nem bántják egymást . . .

B. A hasonlatot nem tartom eltaláltnak. A civódás hajlamát a zsákmányra vágyás fojtja el s ha azt megkapják, azonnal erőre kap s a farkasok összevesznek, mint az ebek a konczon.« Egy tényt mondok el, a mely világítja némileg a dolgot. Koslatáskor egy nőstény farkast egy falka him kísér. Ha vadász találkozik ily csoporttal, óvakodjék a vezér nőstényt lelőni, mert ha ezt teszi, a him

¹⁾ Demon.

²⁾ Cultured reflection. Megfordítva is mondhatni: fontolgató míveltség, és talán helyesebben.

³⁾ Justice. Baj, hogy nyelvünkben a *justus* és *verus* nincsenek megkülönböztetve, hanem a két fogalom az egyetlen egy „igaz” szóban foly össze. Annálfogva a justitiára és veritasra sincsenek külön szavaink. De meg kell jegyezmem, hogy az „igaz” és „igazság” használata — az u. n. *connexio* — sohasem hagy kétségben, hogy melyik értelemben kell vennünk az „igaz” és „igazság” szavakat. Azt tartották régi íróink és széltiben éltek velök mind a két jelentésökben. V. ö. M. T. Szótár s v. Igaz. Igazság.

sereg reá rohan s szétszaggatja. De a kísérő hímek között, elejtheti akármelyiket, mert azt a többiek számba sem veszik, hanem tovább haladnak újtalon a nőstény után.

H. A legkezdetesebb ¹⁾ polgárság oly embersereg, a mely szintűgy hallgatag vagy kifejezett egyetértésben él és tetemesen előbb van haladva, mint a farkas társadalom, egyetértve abban, hogy a testület egész erejét fordítja oly egyének ellen, a kik megszegik azt az egyezményt és azok javára, a kik fentartják. Ezen közegyetértés fentartása, a büntetéseknek és jutalmaknak abból következő osztogatásával párosúlva kapta a jogosság nevet. De a míveltség nem haladhatott tovább a nélkül, hogy ne állítson főbenjáró különbséget az önkénytelen és szántsándékos rossz lett, a csupán hibás és a vétkes cselekvény között. És az erkölcsi becsülés hovatovábbi élesülésével az érdemlés ²⁾ kérdése, a mely abból a megkülönböztetésből ered, untalan nagyobb-nagyobb fontosságú lett. Ha életért életet kellett adni, azt is elismerték, hogy a nem szántsándékos gyilkos nem éppen méltó a halálra és a köz és magán jogosság fogalma közötti, hogy úgy mondjam, alku következtében menhely nyílt, a melyben a szántsándéktalan vétkes a vér megtorlója ellen oltalmat leljen.

Ennélfogva a jogosság fogalma fokunkint főlebb emelkedett s. a tettek szerint való büntetés váltotta fel. Az igazságosság ³⁾ azaz az igazságos indokokból eredő cselekvés nem a jogossággal egyjelentésűvé, hanem az ártatlanság alkatrésztévé és a jóság mivoltává vált

No már midőn akár az Indiai akár a Görög bölcs a jóságnak ehhez a fogalmához jutva szemügyre vette a világot, kivált az ember életét, neki szintűgy mint nekünk bajosnak látszott összeegyeztetni a fejlődés folyamát a jóság és jogosság bár elemi követelményeivel.

Ha valami világosabb, mint bármely egyéb, bizonyára az, hogy az állati életben az életnek sem örömei sem fájdalmai nincsenek érdemlés szerint osztogatva; mert mindenki meg fogja engedni, hogy

¹⁾ Rudimentary = primitive.

²⁾ Desert. Az angol szoros különbséget tesz a desert és mérte közt. Az elsőbb bármilyen jó vagy rossz tette vagy tulajdonságra, az utóbbi csak a jókra vonatkozik. „Érdem“ nálunk hát = *mérite*. De származékai a *desertel* rokonosok. — „ÉRDEMEL.“ Tettei által jutalomra, dicséretre vagy feddésre, büntetésre méltóvá teszi magát. M. Ny. Sz. V. ö. Tört. Szótárbeli példákat is.

³⁾ Righteousness. Rechtschaffenheit. Becsületesség.

az érző lények alsó osztálya sem egyiket, sem másikat nem érdemelheti. Ha van az emberi életből vett oly általánosítás, a mely minden kor és tartomány gondolkozó férfiai helybenhagyását bírja, az az, hogy az erkölcsi szabályok megsértője untalan kimenekedik érdemlett büntetése alól, hogy a gonosz ember virágzik, mint a zöldelő babérfa, holott az igaz koldúlja kenyerét¹⁾ hogy az atyák hamisságai meglátogattnak a fiakban²⁾, hogy a természet országában éppen oly sanyarún megbüntetik a tudatlan, mint a szántszándékos jogsértés és hogy ártatlanok ezrei meg ezrei szenvednek egynek a bűneért avagy szántszándéktalan vesztieért Görög, Semita és Indiai egyformán szólnak e tárgyban. A Jób könyve azt mondja, a mit a Buddhista Szútrák, a Zsoltáríró és az Izrael Prédikátora, s a mit a Görög tragoediaszerzők. Ugyanis mi közönségesebb az ő tragoediában, mint a dolgok természete végére mehetetlen jogossága? Mit érzünk mélyebben igaznak, mint a feddhetetlennek saját keze műve vagy mások végzetes működése által való pusztulása képét? Oedipus bizonyára tiszta szívé vala, de az események természetes egymásutánja — a világrend — arra fűzte őt teljes ártatlanságában, hogy megölje az atyját s feleségül vegye az anyját népe keservére és a maga szörnyű bukására. Vagy, hogy a chronológiának magam elé szabott határán egy pillanatig túl lépjek, mi teszi örökösen vonzóvá Hamletnek, annak a hasonlókép, hibátlan ábrándozónak a legmélyebb tapasztalásra hivatkozó esetét, a ki akarata ellen belerántatik egy kificzamodott világba, belékeveredik bűn és gyötrellem hinárjába, a melyet a világrend egyik tényezője teremt, a mint az az emberben s az ember által működik

Igy hát, az erkölcsstan ítélőszéke elé állítva³⁾, jórendin vesztett pöre van a világnak⁴⁾. Az ember lelkiismerete felzúdult a ter-

1) Valószínűleg idézet, de sehol se bírok nyomára akadni. Jobb idézet is lett volna, a „Prédikátor könyve“ (IX. 11.) Sem a gyorsaké a futás, sem az erőseké a had, sem a bölcséké a kenyér, sem a mestereké a kedvesség, hanem az idő és történet mindenkben. V. ö. Jób könyve XXI, 7—13.

2) II. Mos. XX, 5.

3) Ha „széke elé állítva“ jó, a „széke“ elhagytaival: „elé állítva“, tehát „elé állít“ is helyes és nincs miért jelentéséből kifogartva „elő állít“-ot írni. Így minden más hasonló esetben.

4) Cosmos.

mészet erkölcsi közönyössége ellen és a kisvilági parány¹⁾ vétkeinek kellett, hogy tartsa a korlátlan nagyvilágot²⁾. De kevesen vagy senki sem merete emlegetni amaz ítéletet.³⁾ Ily végzést semitai nagy pörben Jób hallgatásba és meghunyászkodásba vonúl vissza. Az Indiai és a Görög, talán kevésbé bölcsen, megkísértik kibékíteni a kibékíthetetleneket és az alperes mellett szólnak fel. E végett a Görögök a »Theodiceát« találták ki⁴⁾, az Indiabeliek pedig azt koholták ki, a mit a legkésőbbi alakjában cosmodiceának lehetne hini. Mert ámbár a Buddhista sok istent és sok urat ismer el, azok mind a világrend szüleményei, és örökös tevékenységének bár sokáig tartó, de mégis csak mulandó nyilvánítványai. Brahmanok és Buddhisták elmékedései a — kitudja honnan eredő — lélekvándorlásban leltek kellő kész eszközt arra, hogy tetszőképpen igazolják a világ eljárását az ember irányában. Ha ez a világ búval és fájdalommal teljes, ha baj és gyötrelem egyaránt éri az igazat és hamist, az azért van, hogy azok csak ízületek, — mint az eső — a természetes ok-szertűség végetlen lánczában, a mely a múltat, jelent és jövődőt elválaszthatatlanul összefoglalja és egy esetben sines több jogtalanság, mint másban. Minden érző lény úgy arat, a mint vetett, hogyha nem ebben az életben, hát az előbbi létezéseknél, a melyeknek ez a legutolsó szaka, véghetetlen sorában. A jónak és a rosznak a mostani kiosztása tehát az igenleges és nemleges érdemlések algebrai összege, vagyis inkább a számadásnak függőben maradó kiegyenlítése. Mert nem vélték szükségesnek, hogy a kiegyenlítés befejezett legyen. Hátrálékok lehetnek, fenyegető viharoként; egy most szerzett mennyei boldogság után kínok időszakai következhetnek egy csúnya alvilágban, kiegészítéseül egy valahai ős számadásnak. Kérdésbe jöhet, hogy vajon ezután az igazolás után elkölcsiebbnek látszik-e a világrend, de annyi igaz, hogy az szintoly elfogadható, mint mások, és csak szeles gondolkodók utasíthatják el azzal a váddal, hogy képtelenséget foglal magában. Valamint a fejlődés fogalma, úgy az

¹⁾ Microcosmic atom.

²⁾ Macrocosmos.

³⁾ Verdict.

⁴⁾ A tant, egy vagy más formában megengedem; de a szót tudtomra Leibnitz csempészte be a Görög philosophiai glossologiába.

átköltözése is a valóság világában¹⁾ gyökeredzik és annyi támogatást igényel, a mennyi csak kitelik az analogiától.

Minden tapasztalás szaporítja a számát azoknak a tényeknek, melyek az öröklés²⁾ név alá csoportosúlnak. Mindenikünk viseli magán a rokonságának, talán nagyon távolinak is, szembetűnő jeleit. Főképpen bizonyos módú cselekvésre való hajlamok öszvegét, a melyet »jellem«-nek³⁾ nevezünk, nyomozhatjuk gyakran elődeink és mellékrokonaink hosszú sorain át. E szerint méltán mondhatjuk, hogy az emberek erkölcsi és értelmi mivolta, a »jellem«, átmegegyik testi tanyájából a másikba és nemzedékből nemzedékbe vándorol. Az újan született csecsemőben már rejlik a törzs jelleme és az Ego kevéssel több mint hathatóságok csoportozata...

B. Az a »kevéssel több« éppen a lényeges fődolog = az öntudat, és sajnálom, hogy szerzőnk abban a hitvány állításban látszik osztozni a naturalisták szélső baljával, hogy az öntudat csak az érzékletek összege. Könnyű kimutatni a hiúságát annak a nézetnek. Az öntudat vagy meg van már az érzékletekben, vagy nincs. Ha megvan, nincs miért összegökből hozni ki a létét annak, a mi már meg van. Ha pedig nincs meg, öszvegök sem válhatik egy egészen más, sajátzerű valósággá. Ez nem csak logikai, hanem egyszersmind mathesisi igazság. Azonban nem tudjuk még, mit ért H. a »kevéssel több« alatt, de tudjuk ám azt, mert elég világosan kimondja, hogy szerinte is »a jellem« bizonyos módú cselekvényekre való hajlamok (tegyük hozzá: ellenszenvek) öszvege. Ezek azonban az »Ego«-nak csupa járulékaik és változók. Igenis azok, mert mennyit beszéljenek is az ellenkező oldalról, elég példa szól mellettem is. Napoleon Waterloonál más volt, mint Austerlitznél; az angol hajóra menekülő más, mint az a ki a »Continentsperré«-t decretálta; az a ki Hudson Lowe zsarnokságát békével türte, más, mint a ki Enghien herceget agyonlövötte. Elég most ennyi, majd lelünk alkalmat megtudni, mi a szerzőnk véleménye ama »kevéssel több« felől, hagyjuk hogy beszéljen tovább.

H. De azok a hathatóságok nagyon korán cselekvőségek⁴⁾

¹⁾ World of Reality.

²⁾ Heredity.

³⁾ Character.

⁴⁾ Actuality.

válnak, a gyermekkortól a vénkorig nyilatkoznak homályosan vagy tündöklően, gyengén vagy hatalmasan, vétkesen vagy erényesen és módosítja őket minden vonásukban más jellemmel való összeolvadásuk és ha egyéb nem, más testekbe való átköltözködésük.

Az Indiai bölcselők a főlebb értelmezett jellemnek »karma« nevet adtak. Ez a karma megy át szerintök egyik életből a másikba és kapcsolja össze azokat a vándorlások láncolatával és azt nem csak rokonság befolyása, hanem az egyén saját tettei is módosítják. Ők ugyanis erősen hittek abban az éppen most sűrűn vitatott elméletben, a szerzett jellemvonások átöröklésében. Hogy egy jellem irányzata nyilvánulását körülmények, a melyeknek legfontosabbjai közé az önfegyelem vagy ennek hiánya tartozik, nagyon könnyíthetik vagy gátolhatják, az kétségtelen, de hogy ezen módon maga a jellem is változzék, korántsem oly bizonyos. Nem állíthatni oly határozottan, hogy egy rossz máj átköltözött jelleme rosszabb, vagy a becsületes emberé jobb, mint az, a mit a természettől egyenesen kaptak. De az Indiai bölcsélet semmi kétséget nem engedett meg e tárgyban; az szerint a körülmények, jelesen az önfegyelem befolyása a karmára, nem csak a lakolás¹⁾ szoros feltétele, hanem a lélek-vándorlás örökös keringéséből való kimenekvésnek is egyetlennegy módja.

B. Szerzőnk okoskodását füstbe hajtja az a tévedése, hogy a *karma* — igazabban = *karman* — nem tesz jellemet általában, és még kevésbé a *H.* értelmezte jellemet, hanem cselekvényt, illetőleg bizonyos egyén cselekvényei öszvegét, még pedig nem csak egy, hanem minden életebelit, mindaddig míg vándorlásai körétől felszabadulva Brahmával egyesül. Azt pedig bizvást erősíthetjük, hogy a körülményeknek a cselekvényekre befolyásuk van. A máj és agyvelő, ideg s izom minőségére épített jellem-elmélete pedig korunk naturalistáié s nem az Indiai bölcséleté.

H. Az Indiai bölcsélet korábbi alakjában egyezett a korunkban érvényesülő nézetekkel abban, hogy akár az anyag, akár az elme jelenségeinek változó sora egy maradandó valóságot, állományt²⁾ tett fel. Az szerint a világallómanya »Brahma«, az ember egyéné

¹⁾ Retribution.

²⁾ Substance.

»Átman«, és hogy az utóbbit az előbbitől csak, hogy úgy szóljak, látszatos burokja ¹⁾, az élet ámitó képjátékát tevő érzékletek, gondolatok és vágyak, örömek és fájdalmak békebelezése ²⁾ választja el. Azt a tudatlanok valóságnak tartják, az ő »Átman«-uk tehát örökké rabja a csalódásoknak, nyugözik őket a vágyaik és korbácsolja a nyomorúság. De a felvilágosodott ember látja, hogy a mi valóság-nak látszik, csak szemfényvesztés, vagy hogy — a mint egy pár ezer évvel azután mondták, — semmi sem rossz vagy jó magában, csak a gondolat tesz mindent ezzé vagy amazzá. Ha a világ igazságos és a mi kecsgetető vétkeinket ostorozás eszközeivé teszi, úgy látszik, a rossz örökségből való kimenekvésnek csak egy módja van és ez az, hogy fojtsuk bé a vágy forrását, a melyből vétkeink erednek; ne akarjunk ³⁾ tovább eszközei lenni a fejlődés műfolyamának és tartsuk távol magunkat a létért való küzdelemtől. Ha a karmát ön-fegyelemmel módosíthatni, ha durvább vágyait egyenkint kiolthatni, azzal a vágyak legmélyebb alapja az önzés ⁴⁾ vagyis a létezés vágya is kialszik. Akkor a csalódás szappanbuborékja elpattan s a szabaddá lett »Átman« egyén elenyészik a »Brahmában«.

B. Ez a híres Nirvána, a melynek annyi az értelmezése, a mennyi vallás-felekezet és böleselet-iskola létezett és létezik Indiában. Azokat elősorolni hálátlan fáradság lenne. Megérhetjük szerzőnk definitiójával, és hagyjuk őt tovább beszélni.

²⁾ Phenomenal envelopes.

¹⁾ Casing.

³⁾ To refuse.

⁴⁾ Self-assertion.